

УДК 821.161.2 – 09 Шевченко

О. В. Цепя

**АВТОРСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМИХ СУЧАСНИКІВ І НАЩАДКІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
1837 – 1847 РОКІВ)**

Свого часу Є. Маланюк акцентував на високій якості пізнання Кобзарем сучасного йому суспільства: „Щодо знання й відчуття тієї дійсності, то „мужик” Шевченко не мав собі рівних навіть серед найвищої інтелігенції тодішньої України. Це знання і це відчуття було в нього, перш за все, чинне, динамічне” [1, с. 36]. Актуальні соціально-політичні, культурні, духовні проблеми митець пов’язував насамперед з рівнем національної свідомості українців, із зумовленою рядом факторів, у тому числі й кількавіковою бездержавністю, постійною необхідністю, як висловився В. Пахаренко, „робити вибір – життя чи воля, зрада чи вбогість, честь чи кар’єра і под.” [2, с. 43]. Твори Шевченка, увиразнюючи подібні переживання й ментальність земляків, стали, за словами С. Задорожної, „книгою їхнього буття і водночас своєрідною візитною карткою, за якими націю пізнає і сприймає світ” [3, с. 38].

З огляду на сказане, закономірним видається тривалий інтерес шевченкознавців до ідейно-тематичних аспектів поетичного освоєння дійсності в її історичній протяжності (С. Смаль-Стоцький [4], Б. Лепкий [5], Д. Наливайко [6]); до історіософських, націософських та релігійно-етичних засад відповідного осмислення (Д. Донцов [7], Ю. Барабаш [8], П. Іванишин [9]); до унікальності психоемоційної сфери автора, особливостей світоглядної позиції, що в сукупності зумовлюють як саму потребу, так і певну глибину художнього зображення довколишнього (Є. Маланюк [10], С. Балей [11], Г. Клочек [12]); до так званих „ідеологічно-пропагандивних” та „художньо-естетичних” чинників незбагненості митця (В. Пахаренко) [13] тощо.

Розпорошеність наукових зусиль дослідників стосовно змістово-формальних аспектів поетично зображеної автором сучасності та прогнозованого майбутнього зумовлює необхідність проаналізувати відповідний матеріал з позиції системно-структурного підходу на прикладі творчості Шевченка 1837 – 1847 років – періоду, визначального як для світоглядного й творчого становлення митця, так і в справі національно-культурного піднесення українського суспільства. Цілісне осмислення специфіки художньо вираженого довколишнього дасть змогу наблизитись і до закодованого у творчому доробку образу автора, і до усвідомлення шляхів розв’язання ряду проблем сучасної України.

Зважаючи на антропоцентризм шевченківського поетичного світу (Див.: [14, с. 91 – 93]), найефективніше, на нашу думку, висвітлювати

авторське розуміння теперішнього й прийдешнього через інтерпретацію постатей як денаціоналізованих, так і національно свідомих сучасників. Предметом дослідження цієї статті оберемо презентовані поезіями Т. Шевченка 1837 – 1847 років образи сучасників-патріотів і прийдешніх визволителів, що дадуть змогу з'ясувати авторське бачення, а відтак окреслити змістові, просторово-часові аспекти картини дієвого теперішнього й прогнозованого майбутнього. Дослідивши особливості авторського осмислення й ставлення до вищезгаданих постатей, обґрунтуємо інтереси, цінності, уподобання, риси художньо вираженого образу автора.

Тарас Шевченко, звинувачуючи інертних і байдужих земляків у трагічному становищі України, з образами національно свідомих громадян і нащадків пов'язував її порятунок, відродження й процвітання. Його поетична творчість якраз і є свідченням того, як він, за словами Г. Клочека, „надавав енергетичного імпульсу” й усім мудрим і героїчним особистостям, що здатні стати національними провідниками, і „всім без винятку духовним процесам, які забезпечували формування нації” [15, с. 1].

Кого ж саме зі своїх сучасників митець вважає скарбівничими культурних надбань народу? Хто, на його думку, здатний узяти на себе відповідальність за долю неньки-України, стати духовним провідником нації?

Найчастіше поет саме кобзарів презентує носіями пам'яті про славне минуле України та дієвими будителями національної гідності й гордості її дітей („Тарасова ніч”, „Перебендя”, „Гайдамаки”, „Мар'яна-черниця”, „Сліпий”, „Великий льох” тощо). Таке авторське уявлення, безперечно, зумовлене як тогочасними українськими реаліями (чимало кобзарів, бандуристів, лірників мандрували шляхами нашого краю), так і романтичною літературною традицією. Покладаючи великі сподівання у справі збереження й примноження духовних народних скарбів та формування громадської думки на тих, хто „на розпутті... сидить / Та на кобзі грає” [16, с. 85]¹ („Тарасова ніч”), автор, закономірно, художньо осмислює як особливості кобзарського світосприймання, так і умови співіснування його з іншими людьми в суспільстві.

Скажімо, Перебендя, котрий „все знає”, „все чує”, чие „серце по волі з Богом розмовля”, чия „думка край світа на хмарі гуля. / Орлом сизокрилим літає, ширяє”, може бути самим собою лише наодинці – „Старий заховавсь / В степу на могилі” [111]. За маскою химерності кобзар змушений приховувати від меркантильних людей свої високі душевні поривання, глибокі помисли й відчуття, бо вони „на Божеє слово ... б насміялись, / Дурним би назвали, од себе б прогнали” [112].

Лірик висловлює родинні почуття до „старого та химерного” Перебенді („батьку”, „брата” [112]), над „старою головою” якого недоля „жартує” [110]. Водночас він схвалює усамітнення кобзаря задля збереження високих відчуттів, польоту думки, творчого натхнення

(„Ходи собі, мій голубе, / Поки не заснуло / Твоє серце, та виспівай, / Щоб люде не чули” [112]), а ще радить догоджати довколишнім, аби не викликати їхнього неприйняття й зневаги („А щоб тебе не цурались, / Потурай їм, брате!” [112]).

Розкриваючи заслуги окремих громадських діячів і творчих особистостей перед українським суспільством та людством загалом, автор, певна річ, висловлює і власне ставлення до них. Наприклад, він захоплюється поцінуванням історичного минулого („любить її, думу правди, / Козацькую славу” [133]) та відданістю рідній мові („Не одцуравсь того слова, / Що мати співала, / Як малого повивала, / З малим розмовляла” [133] („Гайдамаки”)) свого духовного батька, ймовірно, за дослідниками, В. Григоровича – історика мистецтва, естетика, конференц-секретаря Академії мистецтв; унеском у справу національно-культурного визволення, братання та єднання слов’ян („...звів еси в одно море / Слав’янські ріки” [288]) Шафарика – чеського й словацького поета, історика, археолога й громадсько-політичного діяча („Єретик”). Митець також висловлює свій жаль із приводу загибелі під час Даргинського походу сміливого офіцера, талановитого художника-аматора й письменника Якова де Бальмена („Кавказ”).

Безсумнівно, до когорти гідних сучасників варто віднести й тих, що з ними автор поділяв свої душевні тривоги, зокрема через повальну національну глухість і байдужість (наприклад, М. Щепкіна – „Заворожи мені, волхве...”). Такими, певна річ, можна вважати й тих, кому він присвячував свої твори: В. Штернберга – російсько-українського художника, що, навчаючись у 1835 – 1839 роках у Петербурзькій Академії мистецтв, цікавився Україною („На забудь Штернбергові”); М. Маркевича – автора „Истории Малороссии” (1842 – 1843), збірки романтичних поезій російською мовою „Украинские мелодии” (1831) („Н. Маркевичу”) тощо.

Своє ідеальне бачення самовідданого й саможертвовного народного поводиря, „справжньої, вірцевої людини відповідно до того, як її змодельовано в євангельських переказах і настановах” [17, с. 342], поет утілює у „Тризні”, зокрема в постаті волхва, „вещателя молодого” [246], для якого „наdejда – Бог, а вера – свет” [243]. Ця „непорочная”, „избранная” душа зуміла зберегти свою гуманність, чистоту помислів, благородство й гідність, прийшовши у світ беззаконня й злодіянь, аби навчити „суетных людей” [240] братерської любові, всепрощення, свободи духу.

На долю цього обранця Бога випало чимало „мытарств трудной жизни” [244], душевних страждань і нестерпних мук, але чи не найбільше його горе – усвідомлення власної неспроможності полегшити долю рідного краю: „О святая! / Святая родина моя! / Чем помогу тебе, рыдая? / И ты закована, и я” [245]. Тому він усе своє „земное благожитие” [241], прохаючи допомоги у всесильного та правдивого Творця, присвятив примноженню добра й блага для свого поневоленого народу.

Автор, безперечно, уславлює смиренність, праведність „вешателя молодого”. Він благословляє його самовідданість і самозречення заради високих істин, людей і своєї землі. Подібні сподівання автор, до речі, висловлює і щодо „штемпом увінчаного” [270] борця за волю та справедливість в умовах тоталітарного суспільства („Сон”). Поет не тільки захоплений його мужністю, нескореністю, почуттям власної гідності, але й поділяє з ним сміливі думи, турбується про продовження його добрих починань, вірить у те, що вони змінять цей світ.

Утверджуючи самотність народів Кавказу – „Чурек і сакля – все твоє, / Воно не прошене, не дане, / Ніхто й не возьме за своє, / Не поведе тебе в кайданах” – лірик презентує власне захоплення й горцями („лицарями великими” [344]), котрі, не бажаючи миритися з гнобленням, мужньо й самопожертвовно боролися із захланною імперією.

Яке ж майбутнє передрікає митець Україні, одні діти якої нищать її славу, а інші – роблять усе задля її самодостатності?

У поемі „Великий льох”, автор, пророкуючи народження близнюків Іванів, кожен з яких символізуватиме протилежні начала – „Один буде, як той Гонга, / Катів катувати! / Другий буде... / Катам помагати” [322] – акцентує на неминучому зіткненні гідних і негідних синів рідного краю, тобто, як зауважував Ю. Барабаш, „віщує трагедію розщеплення нації, міжбратнього розбрату й ворожнечі, причім ця трагедія виступає в поемі роковою первісно, „запрограмованою” в самій екзистенції України, в її історичній долі” [18, с. 15]. Надії покладаються на пробудження народу, його боротьбу-очищення, оновлення: „І повіє огонь новий / З Холодного Яру” [357] – „Ножі обоюдні, / Розпанахають погане, / Гниле серце, трудне ... / І вицідять сукровату, / І наллють живої / Козацької тії крові, / Чистої, святої!!!” [255] („Чигрине“); „Окують царей неситих / В залізниє пута / ... І осудять губителів / Судом своїм правим...” [365] („Давидові псалми”).

Осмилюючи в „Кавказі” давньогрецький міф про Прометея – незламного борця за щастя людства – автор підкреслює, що і його народ так само невмирущий і вічний („Не вмирає душа наша, / Не вмирає воля” [343]), нездоланий для ворога. Тому й слава такого народу не зникне безслідно, а прорве завісу байдужості й інертності, відродить Україну, поверне їй панівне становище, силу й непереможність. Бо ця слава як „Господа слово” [120] („До Основ’яненка”) – вічна, істинна й свята.

При цьому автор просить Бога, що колись уже „... рукою / Твердою ... / покрив землею / Трупи ворожі” [359], і тепер допомогти поневоленому, окраденому, покірному й невпевненому люду „встать на ката знову” [360] („Давидові псалми”). Він вірить, що цей всезнаючий, справедливий, людинолюбний небесний владика, котрий „кара неправих, / Правим помагає” [364], і сам справедливо осудить „і царів, і рабів” за їхні лукаві й негідні вчинки.

Потерпаючи від навали людського та суспільного зла й несправедливості, митець часто переживає хвилини відчаю й зневіри.

Останні ж інколи штовхали його на прикрі докори Богові: „Одпочинь од кари у світлому Раї. / За що пропадають? за що Ти караш / Своїх і покорних, і добрих дітей? / За що закрив їх добрі очі, / І вольний розум окував / Кайданами лихої ночі!..” [290] („Єретик”). Аналогічні душевні страждання ставали й причиною навіть своєрідного „бунту” супроти Бога: „Так і треба! Бо немає / Господа на небі!” [265] („Сон”). І це, зауважимо, говорить автор, котрий зазвичай гнівно осуджував усіх, хто піддавав сумніву існування Всевишнього: „Пребезумний в серці скаже, / Що Бога немає..” [360] („Давидові псалми”). У своєму творчому доробку Т. Шевченко, наголошує В. Пахаренко, неодноразово намагається осягнути суть людського зла. Зрештою, наполягає літературознавець, Кобзар приходив „від богозвинувачення до боговиправдання і так само від людинозвинувачення до людиновиправдання. Власне, на цей шлях скеровує сам Христос, пов’язавши у нероз’ємну єдність тео- і антроподицею” (маються на увазі такі дві християнські заповіді: „Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою” та „Люби свого ближнього, як самого себе”) [19, с. 162].

Вищезгадане авторське амбівалентне ставлення – глибоке відчуття Бога й гнівне звинувачення його – певна річ, не тільки витворювало різногранний і суперечливий образ небесного владика, але й зумовлювало неоднозначну характеристику релігійності поета. У результаті, за словами В. Матеуша, „не вдалося з Шевченка зробити образ атеїста, але не вкладається він і в образ нормального віруючого християнина” [20, с. 7]. З усього сказаного очевидним є те, що й постать Тараса Шевченка, і його художньо виражений образ (певна річ, і загалом лірична спадщина) є цікавими як для історії літератури, так і для релігієзнавства.

Увиразнення епохальних для нації змін (міленарних візій визвольної боротьби народу на чолі з національним месією) та оптимістичне переконання в тому, що „церков-домовина / Розвалиться ... і з-під неї / Встане Україна. / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі Невольничі діти!..” [328] („Великий льох”) є, за твердженням Ю. Барабаша, свого роду „передчуттям, прозрінням, профетичним візіонерством, що живиться метафізичною, релігійно-містичною вірою в доконечність і неунікність історичної справедливості як „Божої правди” [21, с. 74]. У результаті образ майбутнього в інтерпретації Шевченка-романтика певною мірою ідеалізується, наснажується біблійною поетикою й образністю.

Однак, зауважимо, інтуїтивна візія прийдешнього в лірика тісно пов’язана з баченням глибин минулого та перипетій сучасного. Усе це разом витворює, узагальнював Ю. Барабаш, „багатоаспектний, синтетичний образ” [22, с. 7] України, якість осмислення якого, певна річ, покращується в процесі ідейної та художньої еволюції митця. Саме тому, наполягає дослідник, „Шевченкова Україна належить площині конкретно-історичної модальності й водночас сфері метафізичній,

трансцендентній; вона – явище, закорінене у реальному часі й просторі, й разом категорія онтологічна, буттєва; це те, що напевно „було” і є, і те, що поет почув „од старих людей”, профанний факт і артефакт, легенда, сакральна національна мітологема” [23, с. 5].

Таким чином, у поезіях Т. Шевченка 1837 – 1847 років образи кобзарів, громадських діячів, творчих особистостей (до речі, знайомих і друзів реального лірика – Шафарика, Якова де Бальмена, Щепкіна, Маркевича і т. д.) презентують картину дієвого сучасного; образ пробудженого народу на чолі з національним месією – картину майбутнього.

Здатність побачити в тогочасному суспільстві носіїв духовних скарбів, непересічних громадян дає змогу говорити про спостережливість, інтелектуальність автора, критичність його поглядів. Передбачення майбутніх епохальних для України подій („Чигрине...”, „Великий льох”, „Холодний Яр”) увиразнює провіденційність творця; сподівання на допомогу небесного владики у справі звільнення українського народу („Давидові псалми”) – філософічність і релігійність його міркувань. Характер осмислення сучасників-патріотів та прийдешніх визволителів виражає патріотизм автора, його розвинену громадянську позицію, оптимізм і впевненість у щасливому майбутті рідного народу. А ставлення поета до згаданих персонажів засвідчує його людяність, благородство, доброзичливість, емоційність, сентиментальність. Процес зображення й роздуми про національно свідомих сучасників і нащадків, увиразнення свого ідеального бачення самовідданого й самопожертвовного народного поводиря („Тризна”), а відтак і пов’язаних із ними суспільних процесів – і тих, що сприятливі тепер для формування нації, і тих, котрі в майбутньому стануть запорукою звільнення Вітчизни – презентує, безперечно, ідейну й художню еволюційність авторських поглядів та механізму мислення.

Список використаної літератури та примітки

¹ **Примітка:** Далі, посилаючись на це видання, зазначаємо тільки сторінку.

- 1. Маланюк Є.** Книга спостережень. Фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми / Є. Маланюк. – К. : АТІКА, 1995. – 235 с.
- 2. Пахаренко В.** Незбагнений апостол : Світобачення Шевченка / В. Пахаренко. – вид. 2-е, доп. – Черкаси : Брама – Ісуеп, 1999. – 295 с.
- 3. Задорожна С.** „Народ шукає в геніях себе”: українці у творчості Шевченка / С. Задорожна // Українська мова та література. – 2004. – Ч. 20 (372). – травень. – С. 38 – 41.
- 4. Смаль-Стоцький С.** Т. Шевченко. Інтерпретації / С. Смаль-Стоцький. – Черкаси : БРАМА, 2003. – 284 с.
- 5. Лепкий Б.** Про життя і твори Т. Шевченка / Б. Лепкий. – К. : Україна, 1994. – 173 с.
- 6. Наливайко Д.** Шевченко, романтизм, націоналізм / Д. Наливайко // Слово і Час. – 2006. – № 3. – С. 3 – 21.
- 7. Донцов Д. І.** Туга за героїчним: Постаті та ідеї літературної України / Д. І. Донцов. –

К. : Веселка, 2003. – 101 с. **8. Барабаш Ю.** Тарас Шевченко : імператив України : Історіо- й націософська парадигма / Ю. Барабаш. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2004. – 179 с. **9. Іванишин П.** Вульгарний „неоміфологізм” : від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка / П. Іванишин. – Дрогобич : Видавн. фірма „Відродження”, 2001. – 174 с. **10. Маланюк Є.** Книга спостережень. Фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми / Є. Маланюк. – К. : АТІКА, 1995. – 235 с. **11. Балей С.** З психології творчості Шевченка / С. Балей. – Черкаси : Брама, 2001. – 79 с. **12. Клочек Г. Д.** Поезія Тараса Шевченка : сучасна інтерпретація / Г. Д. Клочек. – К. : Освіта, 1998. – 237 с. **13. Пахаренко В.** Незбагнений апостол : Світобачення Шевченка / В. Пахаренко. – вид. 2-е, доп. – Черкаси : Брама – Ісуеп, 1999. – 295 с. **14. Цепя О. В.** Еволюція образу автора в поезії Тараса Шевченка (1837 – 1847) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – „Українська література” / О. В. Цепя. – Кіровоград, 2008. – 208 с. **15. Клочек Г.** Енергетика його слова / Г. Клочек // Народне слово. – 2004. – № 27. – С. 1, 4. **16. Шевченко Т. Г.** Повне зібрання творів : У 12 т. / Т. Г. Шевченко. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 2001. – 784 с. **17. Нахлік Є.** Доля – LOS – Судьба : Шевченко і польські та російські романтики / Є. Нахлік. – Львів, 2003. – 569 с. **18. Барабаш Ю.** Тарас Шевченко : імператив України: Історіо- й націософська парадигма / Ю. Барабаш. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2004. – 179 с. **19. Пахаренко В.** Начерк Шевченкової етики / В. Пахаренко. – Черкаси : Брама – Україна, 2007. – 208 с. **20. Матеуш В. О.** Матеріалізм. Роздуми про світогляд Тараса Шевченка / В. О. Матеуш. – Хмельницький : НВП „Евріка” ТОВ, 2001. – 52 с. **21. Барабаш Ю.** Тарас Шевченко : імператив України : Історіо- й націософська парадигма / Ю. Барабаш. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2004. – 179 с. **22. Барабаш Ю.** Тарас Шевченко: імператив України: Історіо- й націософська парадигма / Ю. Барабаш. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2004. – 179 с. **23. Барабаш Ю.** Тарас Шевченко : імператив України: Історіо- й націософська парадигма / Ю. Барабаш. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2004. – 179 с.

Цепя О. В. Авторське осмислення національно свідомих сучасників і нащадків (на матеріалі поезій Тараса Шевченка 1837 – 1847 років)

У статті обґрунтовано специфіку авторського бачення, осмислення та ставлення до національно свідомих сучасників і нащадків. Висвітлено змістові, просторово-часові аспекти картини дієвого теперішнього й прогнозованого майбутнього. Окреслено інтереси, цінності, уподобання, риси образу автора. Акцентовано на еволюційності авторських поглядів та механізму мислення.

Ключові слова: антропоцентризм поетичного світу, картина дієвого теперішнього й прогнозованого майбутнього, авторське бачення, осмислення, ставлення до довколишнього, образ автора.

Цепа А. В. Авторское осмысление национально сознательных современников и потомков (на материале поэзий Тараса Шевченко 1837 – 1847 годов)

В статье обоснована специфика авторского видения, осмысления и отношения к национально сознательным современникам и потомкам. Освещены содержательные, пространственно-временные аспекты картины действенного настоящего и прогнозированного будущего. Очерчены интересы, ценности, склонности, качества образа автора. Сделан акцент на эволюционных изменениях авторских взглядов и механизма мышления.

Ключевые слова: антропоцентризм поэтического мира, картина действенного настоящего и прогнозированного будущего, авторское видение, осмысление, отношение к окружающему, образ автора.

Tsepa A. V. The author's understanding of the nationally conscious contemporaries and descendants (on the material of Taras Shevchenko's poetry of the years 1837 – 1847)

In this issue, author's vision, understanding and attitude to the nationally conscious contemporaries and descendants is substantiated. The meaningful, spatio-temporal aspects of the present situation and forecasted future. The interests, values, and the inclination, the quality of the image of the author are also outlined. The issue is focused on the evolutionary changes of the author's views and thinking mechanism.

Key words: anthropocentrism of the poetic world, the present situation and forecasted future, the author's vision, understanding, attitude to the surrounding, the image of the author.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Галич А. О.